

Süreklileşmiş Kriz Olarak Türkiye Kapitalizmi

Serdal Bahçe, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümü,
e-posta: sbahce@politics.ankara.edu.tr

Ahmet Haşim Köse, e-posta: ahasimkose@gmail.com

Etimolojik kökeni Yunancaya dayanan “kriz” kavramı aslen süregiden bir hastalığın dönüm noktası anlamına gelmektedir. Alttan alta işleyen hastalıklı bir süreç vardır, semptomatik seyir normal iken aniden bir çöküntü yaşanır. Sırf bu nedenle medikal bilimlerde çözüm, krizi geçiştirmek yerine hastalığı tedavi etmek anlamına gelmektedir. Burada önemli olan kriz anını önceden kestirmek değildir; bu yönde bir çaba kuşkusuz Roma İmparatorluğunun *augurlarının* yaptığı işle aynı anlama gelecektir; uçan kuş sayısından veya telef edilmiş hayvanların bağırsaklarından geleceği kestirmeye çalışmak.¹ Kuşkusuz yersiz bir çabadır. Krize götüren semptomların teşhisi, bunların bir bütün olarak ele alınıp yapısal sorunun ortaya çıkarılması; işte soylu bilimsel çabanın özü budur.

Burjuva iktisadının ana yapısında bir kriz kuramı yoktur; hiç olmamıştır. Neden?² “Şom ağızlılık” suçlamasını hak edecek birkaç isim dışında burjuva iktisadının ana yapısının şemsiyesi altında konuşanlar ayrık ve kendi başına maruf bir kriz kavramsallaştırmasını ortaya koymaktan uzak durmuşlardır. Birkaç nedeni vardır. Öncelikle Smith’den bu yana burjuva iktisadının genlerine işlemiş olan iyimserlikten kaynaklanır. Ancak bu iradi bir iyimserliktir. Gerçeklikte işlerin başka türlü işleyebileceğine dair bir şüpheye baskın çıkan bir tür inançtır. Bu anlamda burjuva iktisadı sürekli bir sürtünmesiz düzlem tanımlar. Ancak burjuva iktisadının evrimi sadece bir kuramsal gelişme üzerinden şekillenmemiştir. Burjuva iktisadı bir taraftan da nesnel düzeyde ortaya çıkan sorunlara yönelik gerçekçi ve ussal reçeteler üretmek durumundadır. Bu ikinci kanal sayısal verilerle süslenmiş ve görünüşte “kuram” ile uyumlu, aslında “kuram”sız bir analitik çerçeve yaratmıştır. Böylece bu ikinci kanal farkında olmadan birinci kanalda ortaya çıkan kuramsal gelişmeyi yalanlar ve değersizleştirir hale gelmiştir.³ Ancak burjuva iktisadının güvenli kıyılarında devinen zavallılar bunun pek de farkında değil gibi görünmektedirler. Kriz konusunda bu iki kanal özel olarak benzer, görünüşte farklı tellerden çalmaktadırlar. Burjuva iktisadının kuramsal yapısı içinde ayrık bir kriz durumu kavramsallaştırması yoktur; belirtmiştik. Pratik kanal içinde ise özellikle son zamanlarda en temel sorun

göstergelere bakıp krizin hangi durumda ve ne zaman ortaya çıkabileceğini önceden kestirmek olmuştur. Zamanı önceden kestirilmesi gereken sıra dışı bir olay olarak algılanan kriz kuşkusuz sistemik değil kazai ya da geçicidir. Böylece burjuva iktisadının pratik kanalı da aslında krizi normal işleyiş patikasının dışına atarak bir tür yol kazasına indirgemekte ve bu anlamda burjuva iktisadının kuramsal kanalıyla uyuşmaktadır.

Ancak her kuramın sapkını ve kendince dipnotu vardır. Keynesyen, Yeni-Keynesyen veya Post-Keynesyen sapmaların kriz kavramsallaştırmaları da aynı ölçüde sorunludur. Onların düzleminde kriz momenti ötelenebilir ve hatta sürekli olarak bastırılmış bir eğilim olarak dondurulabilir. İki nedenle. Birincisi, ücret payı artışına dayalı uzun dönemli bir talep planlaması çarpan-ivmelendiren mekanizmaları aracılığıyla hem kapitalist kâr üzerindeki baskıyı hafifleterek kabul edilebilir bir birikim oranına hem de görece yüksek bir büyüme oranına yol açar. İkincisi; aynı politika bu sürece katalizör olarak giren yatırım düzeyinin yüksekliği herhangi bir daralma olasılığını yok eder. Böylece kriz sorunu sistemik bir sorun olmaktan çıkar, bir politika sorunu haline gelir. Dolayısıyla reformokrat burjuva politikacılarına yönelik sağduyulu bir mesaj ortaya çıkar.

Kapitalist kriz mi? Toplumsal ve siyasal açıdan acıklı, siyasal iktisat açısından ise ne yazık ki eşi bulunmaz bir momenttir. Kapitalist krizde kapitalizmin sistemik eğilimleri çırılçıplak arz-ı endam ederler. Dipte yatanlar su yüzüne çıkar ve geçmişin görünüşte başarılarının aslında birer fırtına habercisi oldukları anlaşılır. Böylece geçmişin veya cari dönemin sağladığı kolaylıkların aslında sistemik eğilimlerin serbest bırakılması anlamına geldiği çok çabuk anlaşılır.⁴ Türkiye bu yargıları doğrulayacak pek çok kanıt sunmaktadır. Özellikle AKP'li yıllarda yeni liberalizmin en olgun halini yaşadığını başka yerlerde vurguladık. Şimdi biraz detaya girelim.

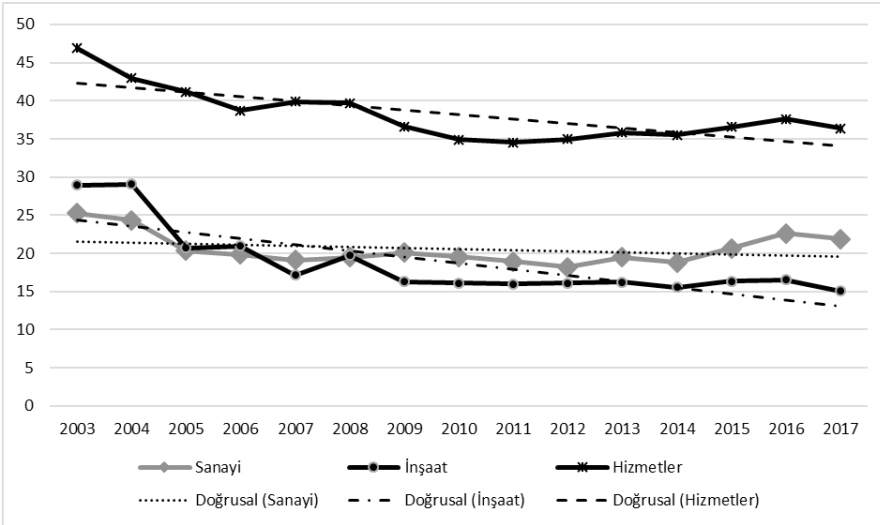
AKP'nin Olgun Yeni Liberalizminin Kriz Dinamikleri

Yeni liberalizm kavramının tarihsel bir dönemi niteleme anlamında kullanışlılığının artık sorgulanması gerekmektedir. Ekonomik, toplumsal ve siyasal bir grand proje olarak sermayenin iktidarını perçinleme adımı olarak algılayacak aslında bir anlamda saatin geriye, 19. yüzyıl'ın ikinci yarısına ya da 20. yüzyıl'ın ilk yarısına alınması anlamına gelmektedir. Bu anlamda kendine has niteliklere sahip özgün bir dönem olup olmadığı tartışılmalıdır.⁵ Nitekim AKP tarzı sürtünmesiz bir yeni liberalizm Türkiye özelinde kapitalizmin özüne dönmesi anlamına gelmektedir. Kapitalizmin özü ise artık genelleşmiş ve süreklileşmiş kriz ve durgunluktur. Kapitalizmin zamane performansı artık *Monthly Review* okulunun vargılarını doğrulayacak derecede sürekli bir durgunluğa işaret etmektedir; hızlı ya da yavaş büyümesi bu noktada fark

etmiyor. Keza Türkiye örneğinde 2018'in sonu ve 2019'un başında yaşanan ekonomik çöküntü aslında sürekli bir oyunun son perdesi olmak dışında özel bir anlam taşımamaktadır. Türkiye kapitalizmi çok uzun bir süredir, hatta AKP'li yılların öncesinden beri yapısal ve sürekli bir kriz içinde devinip durmaktadır. Konjonktürel iyileşmeler bile bir sonraki perdedeki çöküşün daha derin ve daha yoğun olmasına yol açmaktan başka işe yaramıyorlar. Nitekim aşağıda anlatılacak hikâye AKP'nin *belle epoque'u*, Lale Devri, 2003-2007 döneminde başlayacak ve bize asıl tohumların o dönemde atıldığını gösterecektir.

Burada anlatılacak hikâye için önce bazı sektörel gelişmelere bakmak gerekmektedir. Aşağıdaki analizde özel olarak sanayi, inşaat ve hizmetler sektöründeki gelişmeler irdelenecek ve fırtına bulutlarının bu sektörler ölçeğinde nasıl toplandığı gösterilecektir.

Şekil 1: Sektörel Üretim İçinde Brüt Katma Değerin Payı (%)

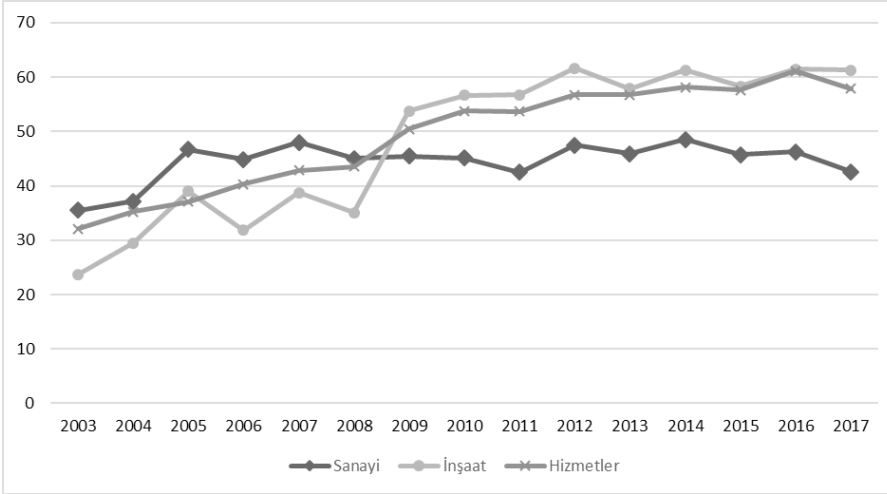

Kaynak: TÜK verilerinden türetilmiştir.

Şekil 1 sanayi, inşaat ve hizmetler sektöründe toplam üretim değeri içinde katma değer payının 2003 ile 2017 arasındaki seyrini göstermektedir. Her üç sektörde de katma değer payı 2003'den beri azalma trendi sergilemektedir. Kâr ve ücret toplamı olarak katma değer payının gerilemesi kuşkusuz aslında bu sektörlerin ciddi anlamda uzunca bir süredir maliyet baskısıyla karşı karşıya olduklarını göstermektedir. Başka verilere bakmadan bu çöküşün ana kaynağının ne olduğunu bulmamız imkânsız. Ancak hemen şu eklenmelidir; bu durumda eğer katma değer içinde ücretin payı katma değer oranının azalış

oranından daha yüksek bir oranda azalmadıysa bu durum aslında kâr oranında bir düşüşe delalet etmektedir. Bu nedenle önce oranı düşen katma değer içinde ücretin payına bakalım; ki kabaca sömürü oranının seyri hakkında da bilgi verecektir. Şekil 2 her üç sektör için de katma değer içinde ücretin payını göstermektedir.

Şekil 2. Katma Değer İçinde Ücret Payı (%)

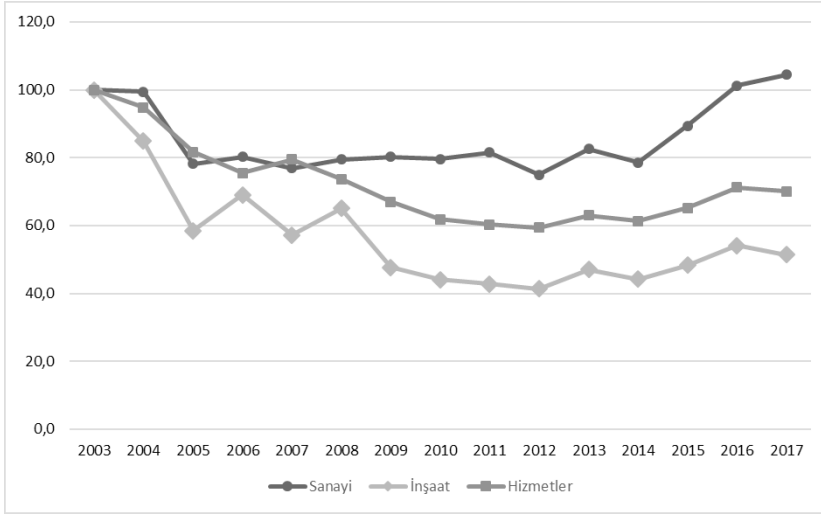

Kaynak: TÜK verilerinden türetilmiştir.

Şekil açık bir şekilde özellikle hizmetler ve inşaat sektörlerinde ücretin katma değer içindeki payının artış eğilimi sergilediğini anlatmaktadır, üstelik bu artış eğilimi 2009'dan sonra artmıştır. Diğer taraftan sanayi sektörü için 2005 sonrası görece sabit kalmış gibi görünmektedir. Böylece özellikle hizmetler ve inşaat, ve bir noktaya kadar sanayi sektörü için kârın payının ve kâr oranının ciddi bir düşüş gösterdiği sonucuna ulaşıyoruz. Ancak resim hala eksik; buraya kadar aktarılan veriler bir kâr sıkışmasını ya da kârlılık düşüşünü işaret etmekten uzak. Bu nedenle temel emek verimliliği kategorisi olarak ücretli çalışan başına reel katma değere bir bakmak gerekiyor ve Şekil 3 sektörel düzeyde emek verimliliği endeksinin gelişimini vermektedir. Şekil 3 çok açık bir şekilde özellikle inşaat ve hizmetler sektörlerinde 2009 yılına kadar ciddi bir emek verimliliği düşüşü yaşandığını ifade etmektedir. 2009 sonrasında ise görece sabit bir patika izleyen emek verimliliği 2014 yılından sonra artış trendi göstermiştir. Sanayi sektöründe ise 2005 yılından 2014 yılına kadar sabit bir seyir, sonrasında ise hızlı bir artış vardır. Şekil 2 ve Şekil 3'teki olguları yan yana getirince inşaat ve hizmetler sektöründe kâr oranında ve kârlılıkta sürekli bir düşüş yaşandığına dair ipuçları elde edilmektedir. Her üç sektör de 2014 yılından sonra emek

verimliliğinde artış sergileseler de inşaat ve hizmetlerde emek verimliliği AKP'li yılların başındaki seviyesinin çok altında kalmıştır.

Şekil 3. Sektörel Emek Verimliliği (2003=100)

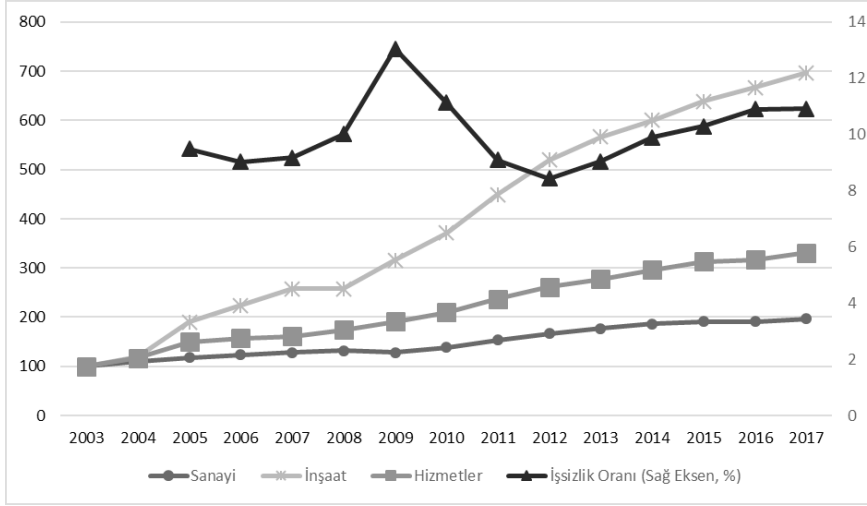

Not: İşçi başına katma değer 2003 bazlı Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi ile deflate edilmiştir.
Kaynak: TÜİK verilerinden türetilmiştir.

Sanayi dışındaki diğer sektörlerdeki emek verimliliği çöküşü genel performansa nasıl yansımıştır acaba? Şekil 4 sektörel ücretli istihdam endeksini vermektedir. 2013 ile 2017 arasında ücretli istihdam sanayi sektöründe iki katına, hizmetler sektöründe üç katına inşaat sektöründe ise yedi katına çıkmıştır. Sahi bu nasıl olmuştur? Özellikle inşaat ve hizmetlerde reel verimlilik çökerken, kâr oranı ve kârlılık düşerken bu gerçekten nasıl gerçekleşmiştir? Ayrıca, aşağıda gösterilecek, bu üç sektörde kişi başına reel ücret artışı çok sınırlıdır, ücret payının artışının asıl nedeni ücretli istihdamda yüksek oranlı artıştır. Üstelik bu süre içinde işsizlik oranında öyle çok ciddi bir düşüş yaşanmazken (hata 2009 sonrasında seküler bir artış göstermektedir) bu üç sektördeki ücretli istihdam 2003 yılında yaklaşık 4,6 milyondan 2017 yılında 13,4 milyona nasıl çıkmıştır? Gerçekten insanın akli karışmaktadır; nasıl oldu bu iş? Verilerin güvenilirliğiyle ilgili bir tartışma bizi çağırırsa da bu sese kulak tıkayıp devam edelim. Gizemi çözebilmek için basit ekonomik göstergelerin ötesine geçip AKP döneminde yaşanan toplumsal ve sınıfsal çözülmeye göz atmamız gerekmektedir. Daha önce Türkiye’de AKP’li yıllarda sınıfsal yapıda yaşanan dönüşümle ilgili yaptığımız çalışmalar hem köylülükte hem de küçük üreticilikte hızlı ve radikal bir çözüme olduğunu, ve buna paralel olarak hem işsiz hem de mülksüz emekçi sayısında kitlesel bir artış

olduğunu ortaya koymuştu (Bahçe ve Köse, 2017; Bahçe vd., 2011). Anlaşılan kentsel istihdamdaki artış çözülme sonucu ortaya çıkan kitleli özümsemekten uzaktır.

Şekil 4. Sektörel Ücretli İstihdam Endeksi (2003=100) ve İşsizlik

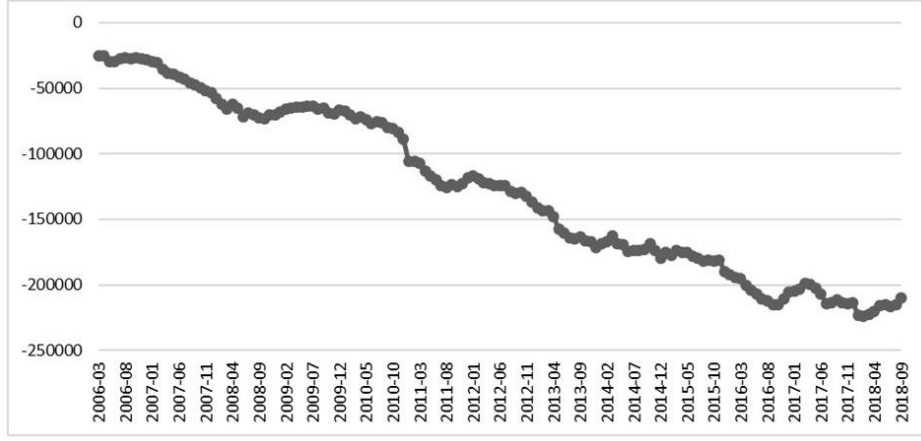

Kaynak: TÜK verilerinden türetilmiştir.

Ancak halihazırda işçi başına reel verimlilik ve kâr oranı ile kârlılık düşerken bu kadar istihdam artışının nasıl sağlandığı sorusuna cevap vermek zorundayız. Aslında birkaç faktörü teşhis edebiliyoruz. Bir tanesi reel kesim firmalarının dış borç stokunun artışıdır. Şekil 5 finans dışı sektörde firmaların net döviz varlık pozisyonunu göstermektedir.

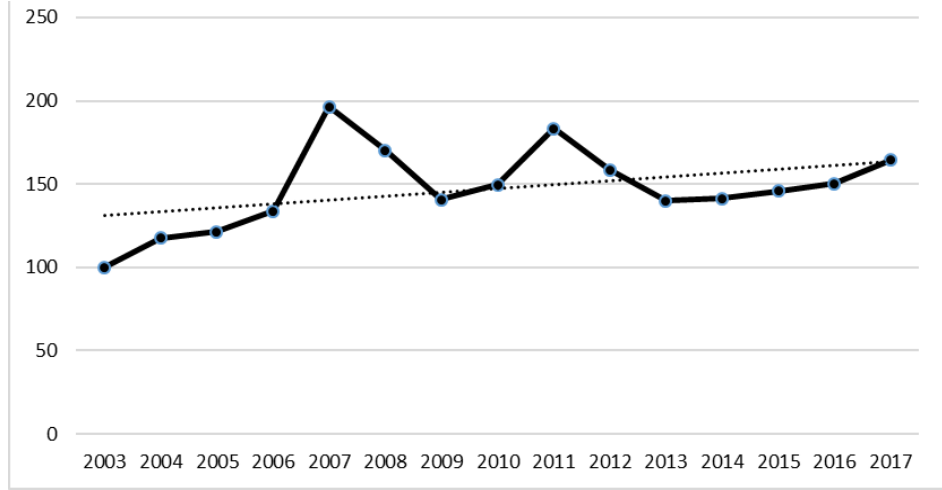
Şekilden de anlaşılacağı gibi reel özel sektör özellikle 2006'dan itibaren hızla dış borç stokunu arttırmıştır. Bu dış kaynak kullanımı kuşkusuz kısa dönemde hem genişleme yaratmış hem de bu yıllarda döviz kurunun düşük olması nedeniyle bu genişlemeyi maliyetleri çok da yükseltmeden gerçekleştirebilmeyi mümkün kılmıştır. Ancak bedeli hızla yükselen dış borç stoku olarak ortaya çıkmış ve kriz dinamiklerine bir yenisi eklenmiştir. Bu ölçüde borçlanma kuşkusuz yatırım düzeylerini de etkilemiş ve en azından 2014 yılına kadar görece sabit kalan ve sonrasında da 2003/2004'teki seviyesine bir türlü ulaşamayan kârlılığa rağmen yükselen bir yatırım trendi yaratmıştır. Şekil 6 sanayide işçi başına reel yatırım endeksini vermektedir. Şekle göre işçi başına reel yatırım arada iniş çıkışlar gösterse de eğilim olarak 2003 ile 2017 arasında artmıştır.

Şekil 5: Finansal Kesim Dışındaki Firmaların Net Döviz Varlık Pozisyonu (Milyon \$)

Kaynak: TCMB Sektör Bilançoları

Şekil 6. Sanayide İşçi Başına Reel Yatırım Endeksi (2003=100, Yurtiçi ÜFE ile deflate edilmiştir)

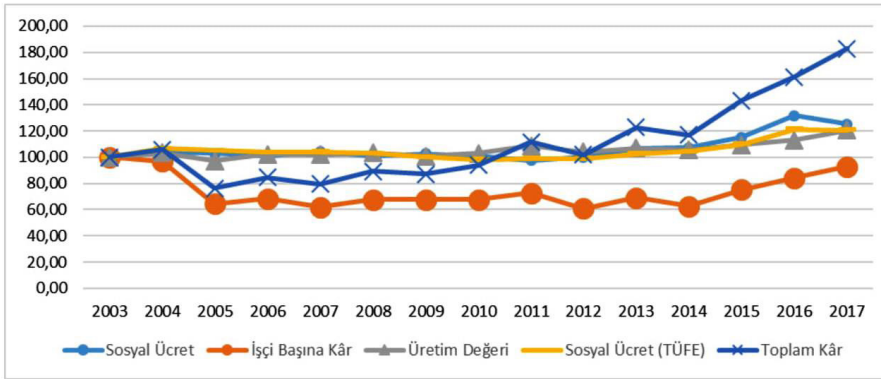
Kaynak: TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı verilerinden türetilmiştir.

Tüm bu gözlemler Türkiye kapitalizminin 2003'den sonra giderek bir aşırı birikim ve kârlılıkta düşüş kaynaklı bir krize doğru gittiğini göstermektedir. Görünüşte katma değer içinde ücret payı yükselmiştir. Ancak, aşağıda gösterilecek, bu

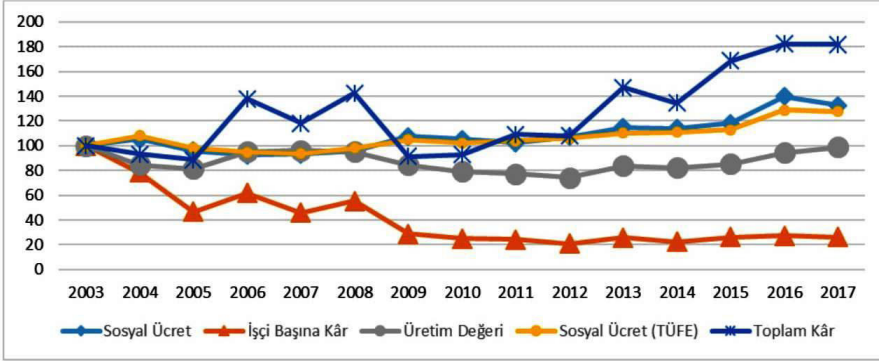
işçi başına reel ücret artışından kaynaklanmamaktadır. Reel ücretler her üç sektörde de en azından 2014 yılına kadar belirli bir bant içinde salınmışlardır. 2014 ile 2016 arasında hızlı bir yükseliş, 2016 ve sonrasında ise, enflasyonist sürecin sonucu olsa gerek, hızlı bir düşüş trendine girmişlerdir. Şekil 7 her üç sektörde temel göstergeleri endeks olarak vermektedir. Her üç sektörde de işçi başına kâr reel olarak 2014'e kadar düşüş göstermiştir. 2014 sonrasında ise sanayide artış trendi başlarken diğerlerinde düşüş sürmüştür gibi görünmektedir. Görüldüğü gibi her üç sektörde de işçi başına reel ücretler çok büyük oranda bir artış göstermemiştir. Kısacası bu palyatif büyüme işçi sınıfı açısından çok da bir şey ifade etmemektedir. İşçi başına kâr düşerken toplam kâr ise reel olarak çok ciddi bir artış sergilemektedir. Buradaki fenomen aslında esnaf diliyle "sürümden kazanmak" şeklinde anlatılabilir; kârlılık düşmekte ancak toplam kâr artmaktadır. Diğer taraftan bu durum sermaye birikiminin mantığı açısından sürdürülebilir değildir; nitekim 2018'in ikinci yarısı bunu kanıtlamaktadır.⁶ Diğer taraftan dış kaynakla beslenen bu palyatif şişme bir taraftan da içeride borca dayalı bir talep şişkinliğiyle el ele gitmiştir. Kısa bir süre için bu lanetli ikili sorunu çözer gibi görünmüşlerdir, ancak nafile.

Şekil 7. Sanayi, İnşaat ve Hizmetler Sektörlerinde Temel Göstergeler (2003=100)

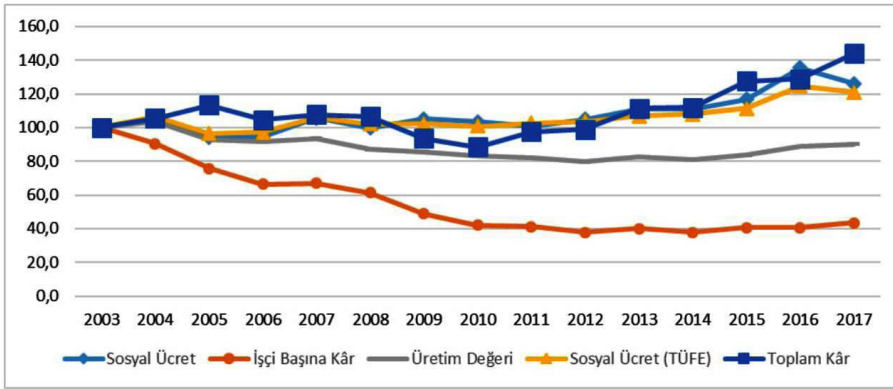
7.a) Sanayi

7.b) İnşaat

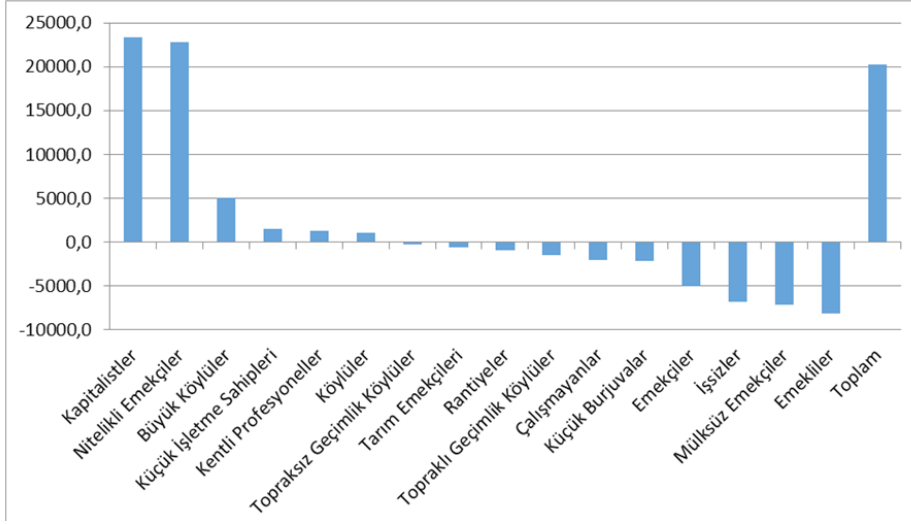
7.c) Hizmetler

Not: Tüm göstergeler TÜİK verilerinden türetilmiştir. Aksi belirtilmedikçe tüm veriler Yurtiçi Üretici Fiyatları Endeksi (YiÜFE) ile deflate edilmiştir.

Nafile, çünkü nasıl kapitalist firmalar borca dayalı bir birikim modelini tükettilerse toplumsal sınıflar da borca dayalı tüketim modelinin sonuna gelmiş gibi görünmektedirler. Şekil 8, toplumsal sınıfların 2015 yılı için harcama-gelir açığı pozisyonlarını vermektedir. Şeklin anlattığı çok açıktır; sermaye ve mülk sahibi sınıflar dışında diğer tüm sınıflar bir bütün olarak gelirleriyle harcamalarını karşılayamaz durumdadırlar. Bu tablo sadece 2015 için değil öncesi ve sonrası için de geçerlidir. Buradan özellikle nüfusun ağırlıklı bölümünü oluşturan açık veren sınıfların muazzam bir borç stoku biriktirdikleri anlaşılmaktadır.

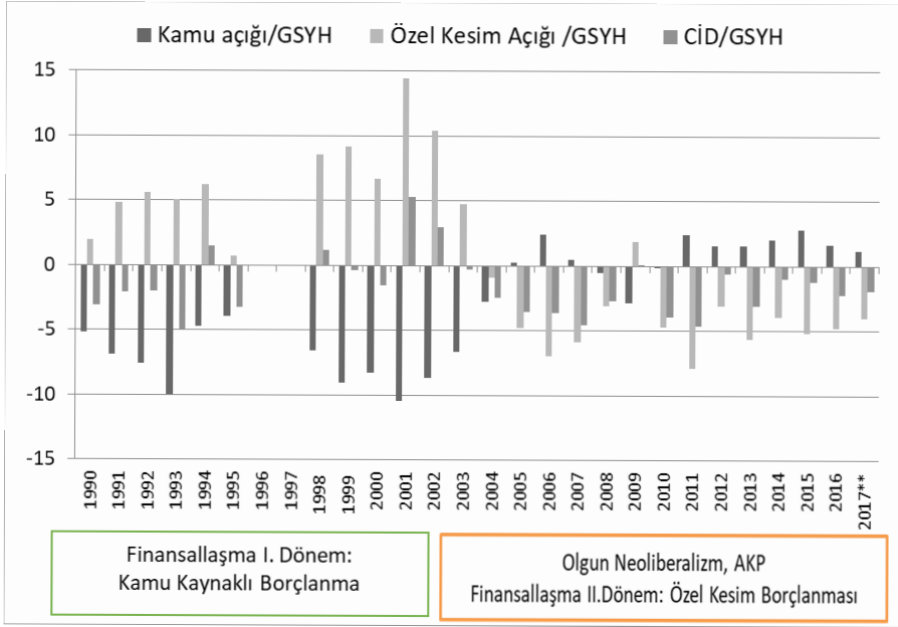
Şekil 8: Hane Sınıflarının Gelir-Harcama Açıkları (Milyon TL), 2015

Kaynak: 2015 Hanehalkı Bütçe Anketi'nden türetilmiştir.

Borçlanma ve açıklar toplumun ve ekonominin geneline metastaz yapmış bir tümör gibidir. Nitekim şekil 9 bunu çok sarıh bir şekilde ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi AKP'li yılların öncesine kamu kesimi açıkları damgasını vururken, AKP'li yıllarda büyüyen özel kesim açığı dönemin ayırt edici niteliği haline geldi. Bu arada kamu kesiminin bu ikinci dönemde fazla vermesi de aslında bir tarafıyla bütçe sistematigindeki radikal bir dönüşüme bağlıdır. AKP'li yılların öncesinde zaten düzeyi çok yüksek olmayan özelleştirme gelirleri bütçede gösterilmezdi. Oysa 2003 sonrasında özelleştirme gelirleri bütçenin gelir bölümüne yazılmaya başlandı. Ayrıca yine bu dönemde bütçe içinde faiz ödemelerinin payı düştü. Kısacası 2003 sonrası fazla verildiğini gösteren kamu kesimi dengesi geleneksel kamu gelirlerinin, özellikle vergilerin artışıyla kaynaklanmamaktadır.

Şekil 9. Kamu ve Özel Kesim Açığı, Cari İşlemler Dengesi (GSYİH Yüzdesi Olarak)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

Sonuç: Kaçınılmaz Kriz

Öncelikle kriz kavramının artık sadece bir momenti anlatmadığını bir kere daha vurgulayalım. Türkiye örneğinde kriz dinamiği çok gerilerden bu yana işlemektedir. Üstelik alttan alta değil, gayet teşhis edilebilir bir açıklıkta işlemektedir. Tüm göstergeler aslında fırtına bulutlarının çoktandır toplandığını göstermektedir. Olguları bir bir sıralarsak bunu daha iyi anlayabiliriz. Öncelikle sektörlerde 2003 sonrasında yükselen bir dış borç stokunun ateşlediği bir yatırım ve üretim artışına rağmen kârlılık ve kâr oranları düşüş göstermiştir. Ayrıca reel sektörlerde emek verimliliği de tepe aşağı yuvarlanır bir şekilde düşmüştür (sanayi sektörü için 2014 sonrası hariç). Bu palyatif büyümeye reel çalışma gelirlerinin aynı oranda artmaması dolayısıyla özellikle çalışan sınıflar cephesinde yükselen bir borçlanmanın olanaklı kıldığı yükselen bir tüketim eşlik etmiştir. İstihdam artışına rağmen işsiz sayısı ve bazı dönemlerde işsizlik oranı da artmıştır. Bunun asli nedeni AKP'nin olgun yeni liberalizmine aslında köylülüğü ve küçük üreticiliği eriten bir toplumsal çözülmenin eşlik etmesidir. Böylece özellikle kentsel alanlarda işsiz sayısı ve mülksüz emekçi sayısı kitlesel bir artış göstermişlerdir. Bu süreç içinde düşen kârlılık ve kâr oranı kuşkusuz kapitalist firmaların özellikle dış borcu ödeme kapasitelerini

bir yerde tüketecekti. Aynı durum gelirlerini aşan bir tüketimi (ki bu tüketimin ekserisi yaşamsal gerekliliklere yöneliktir) borçla finanse eden hanehalkları için de geçerliydi. Sermaye yanlısı program dolayısıyla elinde kullanabileceği pek az araç kalan kamu (gerçekten MB faiz oranı ile vergi oranı dışında ne kaldı elinde?) ise bu süreci engelleyebilme yetisine ve isteğine zaten sahip değildi.

Krizin niteliğinin kuramsal teşhisi bu veriler altında çok da zor değil. Türkiye klasik anlamda sıradan bir Marxgil kriz yaşamaktadır. Bu krizin bir kur hareketiyle tetiklenmesi dış kaynaklı olduğunu göstermez. Pek tabii ki küresel piyasalardan gelen etkiler AKP'nin Lale Devri'nin aksine olumsuz etkiye sahiptirler. Ancak hem bu olumsuz etkilerinin derin ve yoğun sonuçları hem de bu ortamda sergilenen çaresizlik konjonktürel ya da kazai değildir, yapısaldır. Türkiye kapitalizmi ilelebet bağımlı ve sıkışmış bir yapı yaratmıştır. Sermaye yanlısı programa ısrarla bağlı hükümetler bu yapısal sıkışmışlık ve bağımlılığı payandalamaktan başka bir şey yapmadılar. Kuşkusuz sorunun yapısal olması onları üstelenmeleri gereken sorumluluk ve suçtan azade kılmamaktadır. Bu yapı ithalata dayalı bir üretim ve bu üretimi görece kârlı kılmaya yönelik düşük ücret ve gelir politikası, sermayenin üstündeki her türden maliyeti kamusallaştırma ve sermayeyi tüm toplumsal ve mali yükümlülüklerinden muaf kılma; üretimi çok az bile olsa arttırmak için kallavi sermaye girişi ve sermaye girişi için her türden ödünün verilmesi; gelir açığını kapatmak için borçlandırma ve borcun geri ödenmesi için daha fazla borçlandırma üzerine kurulmuş bir yapıdır. Bu nedenle Türkiye kapitalizmi için kriz kehanetinde bulunmakta ve bu kehanetin gerçekleşmesinde bir olağanüstülük yoktur. Çünkü Türkiye kapitalizmi yapılaşmış krizdir.

Sonnotlar

¹ Augur Roma yönetsel yapısında patrici sınıfından soyluların üstlendiği önemli bir görevdir. Aslen falcılık veya kahinliktir. Savaş ilan edileceği zaman senatoda toplananlar önce augurların ortaya çıkan işaretleri yorumlamasını beklerlerdi. Eğer işaretler olumlu ise savaşa gidilirdi.

² Hemen bir itiraz gelebilir; Keynes'in ve tilmizlerinin sürekli olarak kriz ve durgunluk vurguları hatırlatılabilir. Ancak Keynes ve tilmizleri açısından kriz dinamikleri sistemik değildir, olsa olsa iradi olarak atılmış adımların doğal sonucudur. Dolayısıyla kaçınılabilir bir moment olarak algılanır kriz anı. Bu anlamda Keynesyen "kuram" bir kelimenin tam anlamıyla bir kuram mıdır, yoksa günü kurtarmaya dönük bir acil eylem planı mıdır? Tartışılmalıdır.

³ Bu nedenle İktisat tedrisatında ağırlık giderek kuramsal/tarihsel olandan pratik/yöntemsel olana kaymaktadır.

⁴ Örnek olsun, ekranlarının altındaki bantlardan sürekli borsa endekslerindeki ve döviz kurlarındaki değişimi veren ve iş âlemine yönelik yayın yapan kanallarda son iki aydır hem kamunun hem de özel sektörün kolayca dış borç bulabilmeleri olumlu bir şeymiş gibi sunulmaktadır. Bu güzellemeyi kamu ve özel sektör dış borcu dağ gibi büyüyen bir ülkede yapmaktalar ve utanmamaktalar.

⁵ Özellikle Keynesyen dönemin niteliğiyle ilgili tartışmalar bir taraftan yeni liberalizme bakışımızı da etkilemektedir. Bir görüşe göre olağanüstü tarihsel ve ekonomik şartların bir sonucu olarak ortaya çıkan Keynesyen dönem aslında sıra dışı bir ara dönemdir. Örneğin Howard ile King gelişmiş ülkelerde dönemin belirli tarihsel, siyasal ve ekonomik şartların bir araya gelmesinin bir ürünü olduğunu belirtmektedirler (Howard ve King, 2008). Diğer taraftan bir grup yazar yeni liberalizmin aslında II. Savaş'ın sonundan itibaren örgütlenen sermaye gruplarının ve seçkinlerin uygun şartları yakaladıklarında hayata geçirdikleri bir proje olduğunu belirtirken aslında zımni olarak Keynesyen dönemin sermaye gruplarının zorunlu olarak katlanmak durumunda kaldıkları bir tür anlaşmanın üstünde yükselen bir dönem olduğunu da ima etmektedirler. Bu bakış açısının en iyi örneği kuşkusuz David Harvey'in *A Brief History of Neoliberalism* başlıklı kitabıdır (Harvey, 2005).

⁶ Boratav özellikle 2018Zilk sekiz ayında hem yabancı sermaye girişlerinde sert bir yavaşlama hem de yerli sermaye kaçışında ciddi bir artış olduğunu tespit etmektedir (Boratav, 2019: 317).

Kaynakça

Bahçe S, Günaydın F Y ve Köse A H (2011). Türkiye'de Toplumsal Sınıf Haritaları: Sınıf Oluşumları ve Sınıf Hareketliliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. İçinde: *Bilsay Kuruç'a Armağan* (der. S. Şahinkaya ve İ. Ertuğrul), Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları No. 2011/1, 359-392.

Bahçe S ve Köse A H (2017). Social Classes and the Neo-Liberal Poverty Regime in Turkey, 2002–2011. *Journal of Contemporary Asia*, 47(4), 575-595.

Boratav K (2019). Sermaye Hareketleri ve Türkiye'nin Beş Krizi. *Çalışma ve Toplum*, 60 (1): 311-323.

Harvey D (2005). *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.

Howard M C ve J E King (2008). *The Rise of Neoliberalism in Advanced Capitalist Economies: A Materialist Analysis*, New York: Palgrave MacMillan.

